

DOI 10.36074/grail-of-science.18.09.2026.036

СЕРЕДНЬОФРАНЦУЗЬКІ ТЕРМІНИ ВЛАДНОЇ ІЄРАРХІЇ ТА ЇХ ЛАТИНСЬКІ ЕТИМОНИ: ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНЕ ПОЛЕ ВЛАДИ В СЕРЕДНІ ВІКИ

Санжарова Галина Федорівна

ст. викладач кафедри романської філології

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, Україна

Копитіна Анастасія Сергіївна

доктор філософії,

завідувач кафедри романської філології

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, Україна

Анотація. Стаття присвячена дослідженню лексичної категорії «світська знать» в середньовісній та латинській мовах, семантичного змісту деномінацій, які стосуються конкретних позицій в ієрархії середньовіснього західноєвропейського дворянства, сучасних підходів, напрацювань, труднощів та перспектив вивчення і моделювання лексико-семантичного поля термінології владної ієрархії. Відзначено, що сучасний етап розвитку лінгвістичної науки продукує зростання дослідницького інтересу до семантичних аспектів мови на усіх її рівнях, в тому числі до аналізу значення слова як структурованої системи. Проаналізовано згадки та переліки осіб відповідно до їхніх ієрархічних рангів в письмових пам'ятках на латині та середньовісній мові періоду з XII по XV століття. З'ясовано, що семантичний аналіз владної термінології обумовлений історичними реаліями та жанровими особливостями тексту (героїчний епос, лицарські романи, хроніки, документальні джерела). Відзначено, що семантичний аналіз лексичної категорії «світська знать» на французькому середньовісньому писемному матеріалі виявив: 1) семантичний зміст окремих термінів («барон», «лицар») за структурою виходить за номінативні рамки, що позначають конкретну позицію особи в дворянській ієрархії; 2) термін «барон» може виконувати гіперонімічну (і бути найменуванням базового рівня) і гіпонімічну (бути найменуванням підпорядкованого рівня) функції: в першому випадку він включає всіх представників вищої дворянської ієрархії (тоді як найменування типу «граф» чи «герцог» перебувають на підпорядкованому рівні), в другому, – означає дворянський титул, що належить до конкретної ієрархічної позиції; 3) так само термін «лицар» може використовуватись як для позначення ієрархічної функції, так і для підкреслення статусу особи. Зроблено висновок, що 1) лексико-семантичний аналіз дозволяє поглибити наше уявлення про середньовісню французьку владну ієрархію і особливості еволюції її суспільного сприйняття протягом Середніх віків; 2) моделювання лексико-семантичного поля влади періоду Середньовіччя не можна вважати завершеним, воно потребує подальшої дослідницької уваги.

Ключові слова: латина; середньовісній мова; лексична семантика; лексико-семантичне поле; корпус; владна ієрархія; етимони; Середні віки.

Постановка проблеми. Середні віки в Західній Європі – епоха постійних воєн, а професійне воїнство/лицарство отримує дворянський статус («nobiles», «nobilissimi», «nobiliores») та стає найважливішою частиною соціальної структури суспільства [7; 3]. Між XII та XV століттями середньовічне суспільство являло собою складну та постійно мінливу реальність. Розвиток дворянської системи в Західній Європі описується істориками Середньовіччя як процес зростаючої складності та формалізації. Світська знать – дворяни, основним заняттям яких була військова професія, – складалася з двох основних груп: 1) вищої аристократії, «сеньйорів» [9, с. 101–103] – територіальні князі, принці крові чи пери Франції [9, с. 100–101]: «маркізи», «герцоги» [9, с. 103–104], «графи» [9, с. 96–99], «віконті», «барони» («prince», «marquis», «duc», «comte», «seigneur»); 2) середньої та дрібної знаті, «лицарів», «шляхетних людей» (лат. «baronibus», «militibus», «gentibus armorum & de tractatu», ср.-фр. «chevaliers banneret», «chevaliers bacheliers» [8], «écuyers», «damoiseaux», «donzeaux»). Верховний суверен, король (лат. «rex») є головою світської владної ієрархії, а разом з тим постулює себе як частину дворянства/воїнства («noblesse», «gentillesse») – має/отримує титул «лицаря» (лат. «caballarius», ср.-фр. «chevalier») [4] і використовує його в офіційній документації. Дослідження лексичної категорії «світська знать» у латинській та середньофранцузькій мовах може поглибити сучасні уявлення про середньовічні історичні реалії та сприйняття представників влади в суспільній думці.

Аналіз досліджень та публікацій. «Мовне бачення світу», спосіб відображення дійсності людською свідомістю за допомогою вербальних засобів є одним із основних завдань сучасної лінгвістики [2, с. 255; 5, с. 67–68]. Основні ідеї та принципи опису семантичної структури слова були закладені працями Г. Іпсена, Й. Тріра, В. Порціга, Л. Вайсгербера. Вивчення семантичного розвитку пов'язаних в смисловому відношенні груп слів привело до створення концепції «семантичного поля» («Wortfeld»). В. Порціг при розгляді поняття «семантичне поле», висунув на перший план слова як самостійні мовні одиниці та основні, найхарактерніші зв'язки їх значень, що виявляються у словосполученнях і деривації слів. Структурні складові семантичного поля: ядро, центр, периферія, фрагменти поля [1, с. 142; 2, с. 255–256]. Для визначення ядра поля, аналізу ключової лексики використовують словники та тезауруси (Du Cange, et al., Glossarium mediæ et infimæ latinitatis. Niort: L. Favre, 1883–1887. <http://ducange.enc.sorbonne.fr/>; Dictionnaire du Moyen Français (1330–1500). Version 2023. <http://zeus.atilf.fr/dmf/> <http://atilf.atilf.fr/dmf.htm>). Д. Лагоржетт запропонувала класифікацію тематичних елементів у середньофранцузькій мові та продемонструвала їхню перформативну цінність на матеріалі «маргіналізованого дискурсу». Семантичний аналіз французької середньовічної владної термінології З. Гейлікман базувався на дослідженні корпусу з понад 60 текстів чотирьох типів дискурсу [9, с. 95; 11, с. 16–22]. Не всі висновки можна вважати абсолютно коректними і співставними, бо частина корпусу це оцифровані джерела, а інша частина – друковані видання, для яких важко визначити розміри з точки зору кількості слів та пунктуації. Скоріше це розробка методології пошуку, дослідницької парадигми, яка має бути застосована до великої кількості пам'яток. Для роботи з корпусами створено

спеціальні системи пошуку – корпусні менеджери, які надають можливості отримання статистичних даних, виявлення синонімів, значень слів, контексту вживання та лексичних зв'язків [1, с. 143-144]. База даних середньовічної французької мови надала лінгвістам нові можливості для досліджень – репрезентативний корпус писемної мови (з різноманітних текстових областей та жанрів, форм тексту – у віршах чи прозі – та географічного розмаїття).

Мета роботи полягає в спробі проаналізувати лексичну категорію «світська знать» в латинській та середньовісній мовах, простежити семантичний зміст деномінацій, які стосуються конкретних позицій в ієрархії середньовіснього західноєвропейського дворянства, охарактеризувати сучасні підходи, напрацювання, проблеми та перспективи вивчення і моделювання лексико-семантичного поля термінології владної ієрархії.

Виклад основного матеріалу. Загалом людські іменники, як лексичні категорії, демонструють складну організацію: вони позначають соціальні ролі, а кожна людина виконує безліч цих ролей, тобто може в будь-який момент отримати безліч позначень різного характеру. Лексичні категорії, пов'язані з ієрархією дворянства, здаються більш упорядкованими, навіть «об'єктивними», ніж природні категорії. Вони відображають упорядковані ієрархічні структури і, хоча визначаються людьми, менш схильні до суб'єктивності сприйняття [12, с. 3–43].

Категорія «світське дворянство» постає як загальна категорія що охоплює «вищу аристократію» та «середню і дрібну знать» [9, с. 92–94]. Термін «барон» являє собою категорію базового рівня і найчастіше стосується будь-якого члена вищої аристократії. Іменникова фраза «барони Франції» стосується всієї французької вищої аристократії (категорія базового рівня), що охоплює різні ієрархічні посади, зокрема посаду барона – дворянський титул, що належить до конкретної ієрархічної позиції (категорія підпорядкованого рівня) [11, с. 39–156]. Обидва ці вживання можуть співіснувати в одному реченні: в першому значенні підкреслюється аристократична функція референта (приналежність до анонімної спільноти можновладців, великих васалів корони, які беруть участь у прийнятті важливих рішень), друге позначає ієрархічний стан особи [6, с. 229–250; 9, с. 94–95, 105]. Термін «лицар» (лат. «caballarius», ср.-фр. «chevalier») також є категорією базового рівня і зазвичай стосується будь-якого благородного воїна-мирянина, тобто йдеться про функцію – військову службу, належну сеньйору. З іншого боку приналежність «лицара» до військової корпорації пов'язана з визначенням суспільного статусу: термін стосується представника середньої або нижчої знаті (дворян, які не володіють феодалом або отримують його від аристократії) [11, с. 157–226]. Водночас «барон», як і «лицар», представлені прикладами вертикальної полісемії («автогіпонімії»), де два значення/використання одного й того ж слова підтримують вертикальний (гіперо-гіпонімічний) зв'язок: ці іменники можуть представляти категорію підлеглого рівня. «Барон» в цьому випадку позначає нижчий ранг в аристократичній ієрархії, тоді як «лицар» позначає представників середньої та нижчої знаті. Однією з характерних ознак середньовісніх французьких хронік є тенденція до вичерпності в позначеннях. В визначеннях представників влади мова йде про використання в тексті дуплетів – «барони і лицарі», «барони і

екюйє». Феномен синонімічної редуплікації, використання пари синонімів для позначення одного поняття («згода та мир», «за порадою та згодою») є визнаною стилістичною особливістю різних типів дискурсу та багатьох жанрів середньовічної французької літератури. «барони і графи» не є синонімами: «барон» представляє категорію базового рівня, тоді як «граф» – підпорядковану категорію в межах однієї вертикальної структури. Сам принцип категоризуючої пари («барони і лицарі», «барони і екюйє»), ймовірно, був успадкований середньофранцузькою мовою від латинської документальної літератури. З. Гейлікман виявила наступну тенденцію у використанні ключових владних термінів: «барон» майже завжди з'являється в колективному вживанні, тоді як лицар переважно залишається асоційованим з особистістю [10]. Обидва іменники («барон», «лицар») супроводжуються двома різними типами оціночних прикметників: для «барона» це прикметники, що підкреслюють високе соціальне становище референта, такі як «благородний», «великий», «високий» (як в художній літературі, так і в хроніках), тоді як референти «лицаря» більше характеризуються з точки зору їхніх особистих якостей («мужність», «сила», «вірність» тощо) [11, с. 49–53, 161–167]. Семантичне поле, до якого належать ці прикметники, однакове поле «благородства», яке поєднує вказівку на почесний стан референта з констатацією високих моральних якостей, що впливають з цього почесного стану. Термін «барон» ніколи не супроводжується негативним оціночним прикметником.

Документальні тексти характеризуються високоформалізованим стилем. Для вставки змінних фактичних елементів – власних назв, топонімів, персонажів тощо – використовується заздалегідь сформований лексико-синтаксичний каркас, що призводить до стандартизованого тексту. Вживання в них терміну «лицар» має іншу конструкцію: коли автором документа є король або високопоставлений сеньйор, а референт «лицар» належить до середньої або нижчої знаті, як правило, перед елементом стоїть присвійний визначник та два прикметники «вірний та надійний», «дорогий та коханий», «наш улюблений і вірний» лицар.

Аналіз переліків осіб відповідно до їхніх ієрархічних рангів в хроніках що охоплюють період з XII по XV століття дозволив з'ясувати конфігурацію лексичної категорії «світська знать». Пара «барони-лицарі» покриває всі згадки про військовий стан персонажів у хроніках: «лицарі» нижче за рангом у дворянській ієрархії. «Барон» в оцінному вживанні мав чітко визначене значення «знатності», оціночні словосполучення «лицаря» («кабаллара», «шевальє») у переважній більшості випадків покликані дати насамперед оцінку військових здібностей. Слід зазначити, однак, що між цими двома статусами не обов'язково існує суперечність: більшість «баронів» (вищих аристократів) також є «лицарями» (благородними воїнами, що за визначенням належать до лицарського стану).

Лінгвістика тепер має можливість спостерігати за мовою в цифрових текстових корпусах, оснащених функціями систематичного та швидкого пошуку. Наприклад, у Франції базу даних Frantext можна запитувати за допомогою програмного забезпечення Stella, яке дозволяє ідентифікувати всі контексти, в яких з'являється слово або складно визначений шаблон

(послідовність слів, варіанти). Текстометрія розширює можливості консультування та аналізу текстових корпусів, використовуючи статистичні підрахунки та моделі, а також поєднуючи виявлення входження з сортуванням, відбором та статистичними розрахунками реорганізації. База даних середньовічної французької мови (Base de Français Médiéval) пропонує цифрове видання 219 повних текстів (6450000 слів) давньофранцузькою та середньовічною французькою мовами з IX до кінця XV століття (<https://txm-bfm.humanum.fr/txm/>). Доступ до Баз даних середньовічної французької мови (BFM2022) та запити до неї пропонується через програмне забезпечення для аналізу тексту Weblex.

Висновки та пропозиції. Семантичний аналіз лексичних категорій «світської знаті», осіб відповідно до їхніх ієрархічних рангів в письмових пам'ятках на латині та середньовічній французькій мові періоду з XII по XV століття дозволив зробити наступні висновки: 1) семантичний аналіз владної термінології обумовлений історичними реаліями та жанровими особливостями тексту (героїчний епос, лицарські романи, хроніки, документальні джерела); 2) семантичний зміст окремих термінів («барон», «лицар») за структурою виходить за номінативні рамки, що позначають конкретну позицію особи в дворянській ієрархії; 3) термін «барон» може виконувати гіперонімічну (і бути найменуванням базового рівня) і гіпонімічну (бути найменуванням підпорядкованого рівня) функції: в першому випадку він включає всіх представників вищої дворянської ієрархії (тоді як найменування типу «граф» чи «герцог» перебувають на підпорядкованому рівні), в другому, – означає дворянський титул, що належить до конкретної ієрархічної позиції; 4) так само термін «лицар» може використовуватись як для позначення ієрархічної функції, так і для підкреслення статусу особи. Таким чином лексико-семантичний аналіз дозволяє поглибити наше уявлення про середньовічну французьку владну ієрархію і особливості еволюції її суспільного сприйняття протягом Середніх віків. Моделювання лексико-семантичного поля влади періоду Середньовіччя не можна вважати завершеним, воно потребує подальшої дослідницької уваги.

Список використаних джерел:

- [1] Грабчак, М. І. (2025). Сучасні підходи до побудови лексико-семантичного поля. *Закарпатські філологічні студії*, 44 (1), 141–145. <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.44.1.23>.
- [2] Липка, С. І. (2015). Лексико-семантичне поле як фрагмент мовної картини світу. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія філологічна*, 51, 255–257. <https://eprints.ua.edu.ua/id/eprint/4671/1/97.pdf>.
- [3] Санжарова, Г. Ф., Санжаров, В. А. (2017). «Політичне тіло»: антропоморфна алегорія ідеального устрою королівства в творах Христини Пізанської [тези доповіді конференції] Треті Таврійські філологічні читання. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 24–28.
- [4] Санжарова, Г. Ф., Санжаров, В. А. (2017). *Пізнньосередньовічна політична міфологія у Франції: володар і його держава* [тези доповіді конференції] Міф у художній свідомості та культурі XX ст. (Другі Мішуковські читання). Матеріали Міжнародної наукової конференції, 60–64.

- [5] Ястремська, Т. (2023). Лексико-семантичне моделювання: переваги та перспективи. *Gwary Dziś*, 16, 65–81. <https://doi.org/10.14746/gd.2023.16.6>.
- [6] Baider, F., Todirascu, A. (2018). Deux sous-catégories de noms d'humains à définir: les noms de statut et de fonction, in C. Schnedecker, W. Mihatsch (eds.), *Les noms d'humains : théorie, méthodologie, classification. Nouvelles approches en sémantique lexicale*, De Gruyter, 229–250. <https://doi.org/10.1515/9783110586169-007>.
- [7] Contamine, P. (2006). Noblesse française, nobility et gentry anglaises à la fin du Moyen Âge. *Cahiers de recherches médiévales*, 13, 105–131. <https://doi.org/10.4000/crm.755>.
- [8] Geylikman, Z. (2018). *Bachelier léger en français médiéval : une étude sémantique du figement* [Conference presentation abstract]. éd. R. Antonelli, M. Glessgen, P. Videsott. Atti del XXVIII Congresso internazionale di linguistica e filologia romanza. Roma, 1, 706–718.
- [9] Geylikman, Z. (2020). Les noms d'humains féodaux et la subjectivité de la catégorisation dans un corpus de chroniques en français médiéval. *Langue française*, 207 (3), 91–106. <https://doi.org/10.3917/lf.207.0091>.
- [10] Geylikman, Z. (2022). La norme d'adresse orale et écrite en français médiéval: Sur l'exemple de baron et chevalier. *Linguistique de l'écrit 3, Oral/écrit: Quelles places dans les modèles linguistiques?* 245–270. <https://doi.org/10.19079/lde.2022.s3.8>.
- [11] Geylikman, Z. (2022). Baron et chevalier: une étude sémantique de noms d'humains féodaux.
- [12] Honoré Champion.
- [13] Schnedecker, C. (2018). Les noms d'humains : intérêts théoriques, méthodologiques et perspective dans le cadre d'une linguistique située, in C. Schnedecker, W. Mihatsch (eds.), *Les noms d'humains : théorie, méthodologie, classification. Nouvelles approches en sémantique lexicale*, De Gruyter, 3–43. <https://doi.org/10.1515/9783110586169-001>.

MIDDLE FRENCH TERMS OF THE POWER HIERARCHY AND THEIR LATIN ETYMONS : THE LEXICAL-SEMANTIC FIELD OF POWER IN THE MIDDLE AGES

Galina Sanzharova

Senior Lecturer, Department of Romance Philology
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Ukraine

Anastasia Kopytina

Doctor of Philosophy,
Head of the Department of Romance Philology
Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, Ukraine

Summary. The article is devoted to the study of the lexical category “secular nobility” in Middle French and Latin, the semantic content of denominations that relate to specific positions in the hierarchy of medieval Western European nobility, modern approaches, developments, difficulties and prospects for studying and modeling the lexical-semantic field of the terminology of the hierarchy of power. It is noted that the current stage of development of linguistic science produces an increase in research interest in the semantic aspects of language at all its levels, including the analysis of the meaning of a word as a structured system. Mentions and lists of persons according to their hierarchical ranks in written monuments in Latin and Middle French from the 12th to 15th centuries are analyzed. It was found that the semantic analysis of power terminology is determined by historical realities and genre features of the text (heroic epic, chivalric novels, chronicles, documentary sources). It is noted that the semantic analysis of the lexical category “secular nobility”

in French medieval written material revealed: 1) the semantic content of individual terms ("baron", "knight") in structure goes beyond the nominative framework, denoting a specific position of a person in the nobility hierarchy; 2) the term "baron" can perform hyperonymic (name of the basic level) and hyponymic (name of a subordinate level) functions: in the first case, it includes all representatives of the higher nobility hierarchy (while names such as "count" or "duke" are at a subordinate level), in the second, it means a noble title belonging to a specific hierarchical position; 3) the term "knight" can also be used both to denote a hierarchical function and to emphasize the status of a person. It is concluded that 1) lexico-semantic analysis allows us to deepen our understanding of the medieval French power hierarchy and the peculiarities of the evolution of its public perception during the Middle Ages; 2) modeling of the lexico-semantic field of power in the Middle Ages cannot be considered complete, it requires further research attention.

Keywords: Latin; Middle French; lexical semantics; lexical-semantic field; corpus; power hierarchy; etymons; Middle Ages.